

z okruhu širšího panovnického dvora. V bratislavském případě jsou to prokazatelně bývalí jobagióni, které jen doplňují cizí kupci a řemeslníci jako postupně se zde usazující hosté. Byli to v převaze rakouští Němci, ale také, jak naznačeno, lidé z jiných uherských regionů, případně i z Apeninského poloostrova a mohli mezi ně dokonce patřit i zde předtím usazené osoby, jak dokládá příklad jobagiona Wocha, obdarovaného panovníkem značnými pozemkovými majetky a povýšeného do stavu „královských hostů“. Komunita měšťanů se tedy v důsledku rozpadu hradskeho systému rodila z někdejších županových vazalů a nových „hostů“ začátkem 40. let 13. století (termín *civis*, pramenně doložený k roku 1243, je už tedy tehdy možné interpretovat v novém smyslu; časově i věcně zde tedy shledáváme jisté paralely i s jihomoravským Brnem). Komplexní metodický přístup vede k závěru, že s vrcholné středověkým městem, které dostává výsady od krále Ondřeje III. roku 1291, nelze počítat dříve nežli od druhé třetiny 13. století, přičemž příčinou pozdního privilegování mohl být s největší pravděpodobností význam Bratislavy pro místního župana, který jen pod tlakem doby musel ustupovat ze svých pozic.

Velmi pravděpodobně také vyznívají hypotézy, které se vyrovnávají, opět v širším historickém kontextu s dosavadními názory historiků a jazykovědců, s etymologií dobových názvů pro bratislavský hrad a které jsou obsaženy v uvozející kapitole k třetímu oddílu monografie. Kromě již zmíněného názvu Brezpurc, odvozeného od jakéhosi velmože Breslava (v přepisu německých kronikářů jako Preslava) a doloženého od 12. století, z něhož vznikly mladší český název Prešpurk a slovenský Prešporok, jde ještě o základ pro pojmenování hradu jako *Posoniensis* (v tzv. bratislavských análech k roku 1058 jako *castrum Poson*, v Kosmově kronice k roku 1108 jako *urbs Posen*). Tento název hradiště vznikl nejspíše ze jména muže bavorského původu Boso/Poso (nikoli tedy ze jména neznámého slovanského velmože Božan anebo Pošen), měkčeného ve slovanské výslovnosti na Požoň (z toho maďarský tvar Pozsony). Tato podoba pojmenování hradu vznikla nejspíše v první polovině 11. století.

Právě popsanou kapitolou se ještě monografie neuzavírá, v rámci předkládané recenze už však není ústrojně rozebírat podrobněji další kapitoly a podkapitoly třetího a čtvrtého bloku, jejichž obsah byl na základě výstižných názvů naznačen výše a které rovněž velmi ilustrativně doplňují hlavní linii výkladu. Přitom je vzhledem ke složité struktuře práce a účasti mnoha autorů pochopitelné, že se mnohé skutečnosti, nazírané v důsledku variabilních metodických přístupů z různých úhlů pohledů, musejí nutně v dílčích kapitolách či podkapitolách prolínat anebo případně znovu opakovat, jelikož však, byla editory prvního svazku Dějin Bratislavy věnována velká pozornost rozsahové uměření dílčích textů, podařilo se je integrálně zapojit do mozaiky komplexního výkladu, který opakovaním některých jednotlivostí není nikterak narušován.

Orientaci ve všech textech umožňují navíc precizní jmenný a místní rejstřík, zohledňující přesně polohy, v nichž byly realizovány jak v samotné Bratislavě, tak i v okolí archeologické výzkumy (což zjevně nahrazuje nutnost uvádět konkrétní nálezové zprávy v seznamu využitých pramenů) a připojeny jsou rovněž přehledy využitých historických pramenů (v edicích) a literatury, obsažené na úctyhodných 37 stranách velkoformátové (A4) publikace. Uživatel samozřejmě najde i přehled využitých zkratk, jakož i seznam celkem 925 (!) barevných a černobílých vyobrazení, zařazovaných integrálně do textu. Na závěr je pak připojeno poděkování všem, kdo se zasloužili o vydání monografie (včetně nezbytné „technické“ základny) a seznam účastných autorů obohacený oproti běžným zvyklostem i výstižnou charakteristikou jejich dosavadní vědecko-výzkumné činnosti.

Ze všeho, co bylo na přecházejících řádcích řečeno, jistě vyplývá, že jde o příkladné, doslova až maximalistické, zpracování raných dějin jednoho z vybraných měst, totiž slovenské Bratislavy, které ovšem jistě může dobře posloužit jako modelové i při přípravě plánovaných monografií českých měst. Pro „zlehčení“ na závěr jen jedna poznámka – nevýhodou publikace je její formát, působící jistě problémy při zařazování do standardní knihovny, a také její značná váha, která může poněkud komplikovat „komfortní“ čtení.

Ludmila Sulitková

Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 34. Adel, Burg und Herrschaft an der Grenze: Österreich und Böhmen. Beiträge der interdisziplinären und grenzüberschreitenden Tagung in Freistadt, Oberösterreich, vom 26. bis 28. Mai 2011. Hrsg. Klaus Birngruber und Christine Schmid unter Mitarbeit von Herwig Weigl. Linz 2012, 240 stran, množství fotografií a pérovek (mapky, plánky včetně historických, rekonstrukce, detaily), počítačové vizualizace a scanningy terénu. ISBN 978-3-85474-296-2.

Sborník příspěvků z interdisciplinárního a přeshraničního zasedání vzorně sestavili Klaus Birngruber, Christine Schmid a Herwig Weigl. Nepočítáme-li úvodní sdělení předmluvy prof. Karla Brunnera a editorů, mají početní převahu referáty účastníků z České republiky nad pěti články

rakouských autorů. V obsahu sborníku se střídají příspěvky historické, kastelologické a stavebně historické povahy, jen s výjimečným přesahem do archeologické tematiky. I tak však zapadá do kulturně historického rázu a kvality obsahu publikační řady, na níž se edičně podílí Oberösterreichisches Landesmuseum, Institut für Österreichische Geschichtsforschung a Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit ÖAW Krems.

K tématické orientaci publikace se v předmluvě vyjadřují editoři, kteří též jsou společně s Alicí Kaltenbergerovou a Thomasem Kühtreiberem spoluautory první rozsáhlé studie *Adel, Burg und Herrschaft im Unteren Mühlviertel* s podtitulem *Ein interdisziplinärer Versuch zum Mittelalterlichen Adels-, Burgen- und Grenzbegriff*. Konstatují absenci opevněných sídel, která by zabezpečovala hranice území vyšší šlechty. Měla úlohu center, stejně jako na panstvích nižší (rytířské) šlechty ve 13. a 14. století. Až v této době vznikají přeshraniční kontakty mezi elitami českého a hornorakouského příhraničí, které se nižší šlechtě vyhnuly.

Franz-Reiner Erkenz v příspěvku *Bischöfliche Herrschaft im Nordwald* pojednal problematiku okolo majetkových enkláv pasovského biskupství v naddunajské části Horních Rakous. Pokusy o sjednocení ostrůvků kolem šesti dosti významných hradů ukončily snahy Habsburků zvýšit plochu území pod přímou zeměpanskou svrchovaností.

Sabine Felgenhauer-Schmiedt v archeologicky pojatém článku *Herrschaftszentren und Adelsitze des 10. bis 13. Jahrhunderts im nördlichen Waldviertel* shrnula poznatky o různorodých lokalitách v okolí Raabsu (raný Sand, sídlíštní komplex Hard, samotný Raabs) a nově navíc zděnou Ödengrossau. Možná je škoda, že si autorka nestačila povšimnout uvedení této lokality v AH 34 (M. Plaček, *Povrchový průzkum méně známých sídel šlechty rakouského horního Podolí*, s. 686–687).

Roman Zehentmayer zase ve stati *Zur Struktur des Adels im nördlichen Wald- und Weinviertel bis um 1150* přiblížil pro moravskou problematiku zajímavé téma. Souvisí s osídlováním a formami vlastnictví. Převažující držba příchozími hraběcími a jinými svobodnými šlechtickými rody se proměňovala s utvářením a rozvojem klientského systému. Podobné téma především pro Moravu, a navíc s přihlédnutím k ovlivnění z Rakous (případně Bavor), probral Libor Jan v příspěvku *Zur Frage der Entstehung des böhmisch-mährischen Adels und der Entwicklung großer Herrschaftskomplexe in Grenzgebieten*. Elisabeth Gruber v článku s mottem *Das last uns pey tag und pey nacht wissen* se obírá úlohami a vztahy zeměpanského města k okolním šlechtickým dominiím (například Zelkingů a pánů z Wallsee). Vedle ekonomické opory vévodů bylo důležité jako pevnost proti ohrožení ze sousedních Čech. Výsledky archeologického výzkumu hradu v Tábore prezentoval Rudolf Krajc pod titulem *Die Taborer Burg* a sledoval odraz proměn královského hradu v městský hrad husitského města. Robert Novotný (*Die Rosenberger und südböhmische Niederadel*) analyzoval roli rožmberských hradů ve vztazích ke klientele. Překvapivá byla iniciativa regenta dominia (Čeněk z Vartenberka) v iniciaci zapojení manů do sestavení třetího stížného listu do Kostnice. Za husitských válek převzala z ekonomických příčin vojenskou roli hradů poddanská města. Zlata Gersdorfová se podrobně zabývala počátky hradu v Českém Krumlově, za jehož vzor věrohodně pokládá nedalekou kuenringskou Vitoraz (*Die Anfänge der Burg Krummrau in Böhmen*). Na stati *Festen und kleine Burgen als Sitze des Niederadels in Böhmen* se spolu s Petrem Chotěborem podílel Tomáš Durdík – žel jako na jedné ze svých posledních prací. Autoři podali syntetický přehled menších opevněných šlechtických sídel. Šlo samozřejmě o stavby především nižší šlechty, ale také měšťanských, často nobilitovaných elit. Mnohé kvalitní tvrze stály na úrovni hradů a není divu, že jejich označování v písemných pramenech kolísalo.

Podrobnému stavebně historickému zkoumání podrobil tvrze Sudkův Důl a Cukněstajn a rozhodující výsledky o jejich pozdně gotické podobě instruktivně shrnul Michael Rykl ve stati *Die Baugestalt zweier unterschiedlicher Festen in Südböhmen um 1490 und ihr folgender Wandel*. Obsah dokládá, jak produktivní je kvalitní průzkum tohoto druhu.

Stejnou hodnotu mají informace sebrané a vyhodnocené při povrchových průzkumech hradů středověkého Chebska Vilémem Knollem a Tomášem Karlem (*Burgen im Land zwischen Böhmen und dem Reich*). Konfrontací s existujícími poznatky stojící architektury starší vrstvy došli k syntetickému shrnutí problematiky a srovnání hradů v Čechách a v Německu, k němuž region do roku 1322 náležel.

Jediným článkem v angličtině přispěl Filip Kasl – *Small Feudal Settlements and Their Relation to Mining of Mineral Resources in the West of Bohemia*. Autor v něm hledal možné souvislosti situování drobných opevněných sídel (hrádků) s těžbou železných rud a zabývá se i vhodnou volbou metod zkoumání.

Konečně Jan Klápště se ujal zakončení a shrnutí konferenční tematiky (*Adel, Burg und Herrschaft – eine ewig strittige Problematik der tschechischen Mediävistik?*). Zároveň poukázal na úskalí stále pertraktovaná v tématice formování šlechty a její vazby na stavbu a vlastnictví hradů. K otázkám kolem Riesenburka (Jindřichova) Hradce přibyl problém počátku Přimdy, z nastíněných variant se autor se kloní k ranějšímu vzniku obytné věže a ovlivnění západem.

Charakterem a hodnotou publikovaných prací je vydání sborníku mimořádně cenné. Publikace vyniká nejen obsahem, ale i kvalitou grafiky (na křídě) a vzorově ukazuje cestu k žádoucí dvoustranné vědecké spolupráci.

Miroslav Plaček

Kateřina Vojkůvková – Michal Zezula a kol.: **Předměty vyprávějí. Hmotná kultura středověké a raně novověké Opavy ve světle nálezů z archeologických výzkumů v prostoru bývalé Radniční ulice a v areálu opavského pivovaru.** Opava – Ostrava 2012, 82 stran, náklad 500 kusů. ISBN 978-80-85034-65-3.

Recenzovaná publikace představuje bohatě ilustrovaný katalog k výstavě, která se konala ve dnech 30. května až 30. září 2012 v prostorách městské expozice *Cesta města* věnované dějinám Opavy. Dílo širšího kolektivu autorů představuje předběžnou publikací dvou velkých opavských záchranných výzkumů – zaniklé Radniční ulice z let 2010–2011 a výzkumu areálu opavského pivovaru z roku 2008.

Katalog má šest kapitol, z nichž poslední, věnovaná představení jednotlivých skupin nálezů, se člení do více částí. Je bohatě ilustrován, obsahuje poznámkový aparát včetně seznamu literatury.

První kapitola čtenáře stručně seznamuje se stavem archeologického výzkumu na území Opavy a s výsledky obou prezentovaných výzkumů. V prostoru Radniční ulice jsou doloženy dvě fáze domovní zástavy ze 13. století, v dalších dvou stoletích ulice přechodně zaniká a jsou tu doloženy jen hospodářské objekty, zástavba je obnovena až v raném novověku. V místě pivovaru se podařilo získat doklady o využívání oblasti již od pravěku a z pozdějšího barokního hřbitova byl získán antropologický materiál a pohřební výbava.

Kapitoly druhá a třetí jsou věnovány výzkumu Radniční ulice. V druhé jsou prezentovány ikonografické prameny k podobě tohoto místa a podrobněji vývoj osídlení.

V třetí kapitole je vyličen vývoj středověké dřevohlinité zástavy na parcele ve 13. a 14. století. První stavební horizont s počátkem v 30. letech 13. století reprezentují dva suterény. Domy byly nejspíše dvoudílné a jednopatrové, kúlové konstrukce. Druhý stavební horizont spadá do druhé poloviny 13. století první poloviny následujícího věku. Přísluší k němu čtyři sklepy dřevohlinitých staveb, ve třech případech se jednalo o obytné stavby, v jednom o hospodářské. Na rozdíl od první fáze se jednalo o hrázděné domy. Byly dvojdílné, podsklepen byl jen jeden díl.

V čtvrté kapitole je popsán výzkum v areálu pivovaru. Místo se ve středověku nacházelo před hradbami, byl tu náhon zásobující vodou soustavu mlýnů. V 16. století tu vznikl hřbitov, který byl zrušen roku 1789. Posléze tu byl mezi lety 1824–1826 postaven pivovar. Výzkum odkryl pravěké osídlení doby lužických popelnicových polí a středověké osídlení, dále novověký hřbitov.

Pátá kapitola je věnována pravěkým nálezům z areálu pivovaru. Jmenujme z nich aspoň unikátní nálezy hákových dřevěných oradel z doby bronzové a kamennou bulavu stejného stáří.

Šestá kapitola je zaměřena na prezentaci jednotlivých skupin archeologických nálezů. Jako první je prezentována kuchyňská a stolní keramika a její vývoj zejména ve 13. století. Následuje keramická plastika a miniaturní nádoby. Keramická plastika pochází hlavně z Radniční ulice, jedná se o plastiky koničků, fragmenty plastik muže, z areálu pivovaru pochází figurka představující snad Pannu Marii. Z Radniční ulice pochází přesleny a zvonky. Kromě dvou keramických zde byl nalezen i jeden kovový. Z areálu pivovaru pochází vzácný nález formy na výrobu kachlů, zřejmě z 16. století, a nálezy dýmek z 19. až 20. století. Následuje představení dřevěných a kostěných předmětů z Radniční ulice. Dřevěné předměty jsou zastoupeny částmi misek či věděrek. Kostářská produkce a výrobky z kostí jsou reprezentovány výrobním odpadem po výrobě korálků v 13.–15. století, dále polotovary kostářské výroby, kostěnými hřebeny a hracími kameny, kostkami, bručákem, dále skluznicí saní. Následují nálezy z kůže, vesměs se jedná o části obuvi. Pak jsou představeny kovové součásti oděvu, ozdoby a šperky – pukličky, fragmenty olovených náušnic, přezky opasku a olovený prolamovaný šperk. Dále poutní odznak s vyobrazením Panny Marie, pocházející zřejmě z Cách. Následně je prezentováno válcové pouzdro na brakteáty s nálezem čtyř brakteátů středního střížku. K předmětům z kamene patří prubířský kámen z kulmské břidlice zdobený abstraktní rytinou. Zbraně jsou v nálezech zastoupeny žárem poškozeným diamantovým palcátem z druhé poloviny 13. století. Vysokou sociální úroveň místních obyvatel dosvědčuje nález zlomku benátského skla.

Poslední části šesté kapitoly jsou věnovány nálezům z areálu pivovaru, z tzv. Nového hřbitova. Jedná se zejména o barokní svátostky, poutní medailony, růžence a křížky, dále o různá spínadla, prsteny, řetízky a látkovou čelenku, přezky atd.

Závěr obsahuje zhodnocení těchto výzkumů jako zdařilé aplikace zákonných předpisů na ochranu kulturních a historických hodnot, což se však ne vždy podaří, a vyzývá veřejnost k větší ochraně archeologického dědictví.